

Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová štúdia z historickej perceptuálnej dialektológie*

ALEXANDER MAXWELL

Jazykoveda si už dost dlho uvedomuje, že rozdiel medzi „jazykmi“ a „nárečiami“ súvisí viac s politickými a sociálnymi faktormi než s objektívne lingvistickou dištanciou.¹ V tomto článku sa venujeme politickým a sociálnym faktorom, ktoré pôsobia na iných úrovniach lingvistickej analýzy, než na akej leží dichotómia jazyk a nárečia. Venujeme sa v ňom štúdiu procesov, ktoré slovenských jazykovedcov viedli k členeniu slovenského jazyka na tri (skupiny) nárečia či makroareály: západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské. Toto trichotomické rozdelenie v súčasnosti prevláda, ale viaceré historické pramene naznačujú, že autori analyzujúci slovenský jazyk v prvej polovici 19. storočia nemali k nemu blízko. Používali iné klasifikačné systémy opierajúce sa o idey, ktoré medzitým stratili na atraktivite. Usilujeme sa tu zistiť pôvod trichotomického rozdelenia slovenských nárečí v špecifickej historickej situácii: v polemikách významného slovenského politika a reformátora jazyka Ľudovíta Štúra.

Táto práca vníma jazykovedu ako objekt historickej analýzy a usiluje sa nadviazať dialóg s jazykovedou z perspektívy autora, ktorý je historik. Veľký spoločný priestor predstavuje sociolingvistika, ktorá smeruje do priesečníka lingvistických a sociálnych javov. Sociolingvistika dávno vie, že aj lingvistická klasifikácia má svoje vlastné dejiny, hoci vo všeobecnosti sú tieto javy nadčasové. J. Fishman, jeden z najvýznamnejších predstaviteľov sociolingvistiky, sa o vzniku národných jazykov vyslovil takto:

* Štúdia bola po slovensky pôvodne publikovaná v: MISLOVIČOVÁ, Sibyla (ed.). *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2008, s. 189-210. Súhlas s publikovaním tohto textu vo *Forum Historiae* poskytol autor štúdie, prof. S. Ondrejovič, a editorka zborníka. Text publikujeme v pôvodnej verzii, a to vrátane formy poznámkového aparátu. [Pôvodne vyšiel tento text v angličtine: “Why the Slovak Language has Three Dialects: A Case Study in Historical Perceptual Dialectology,” *Austrian History Yearbook*, vol. 37 (Spring, 2006), 385-414.]

¹ Heinz Kloss, “Abstandsprache und Ausbausprache,” in *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, ed. Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, a Klaus Mattheier, 2 zv. (Berlín, 1987), 1:302-7; R. A. Hudson, *Sociolinguistics* (Cambridge, 1980), 31-36; Peter Trudgill, *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society* (London, 1995), 45; Ulrich Ammon, “Language--Variety/Standard Variety--Dialect,” in *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, ed. Ammon, Dittmar, and Mattheier, 1:316-34.

V súčasnosti sa v celom západnom (vo všeobecnosti v etnopoliticky konsolidovanom a technicko-ekonomicky modernizovanom) svete nejaví nič „prirodzenejšie“ než momentálne prepojenie medzi konkrétnou kultúrnou identitou a príslušným jazykom. Pre Francúzov je týmto jazykom francúzština, pre Španielov španielčina. Čo môže byť „prirodzenejšie“? No vo svojej podstate sú kultúry primárne *konvenčné* (nie sú to *prirodzené* útvary). Preto treba skúmať pozornejšie, ale možno aj naivnejšie, všetky tie prepojenia, ktoré sa javia ako prirodzené, znovu sa treba zamyslieť aj nad otázkami typu „Bolo to takto vždy?“, resp. „Prečo, kedy a ako sa to stalo takým, akým to je?“²

Obidve tieto skvele položené otázky súvisia nielen s dobre preskúmanou problematikou vzniku jazyka zo súboru nárečí, ale aj s problematikou vzniku nárečia z kontinua hovorovej reči. Táto práca sa pokúša nájsť odpoveď na obidve otázky v súvislosti s trichotomickou klasifikáciou slovenských nárečí.

Súbor nárečí v rámci daného jazyka sa koncepčne podobá súboru jazykov v rámci danej jazykovej rodiny: obe klasifikačné schémy delia nárečové kontinuum na implicitne homogénne regióny. Avšak politické faktory, ktoré utvárajú nárečia, sú menej dramatické než tie, ktoré pozdvihujú jazyk nad nárečie, keďže, pravdaže, politické riziká sú tu zvyčajne nižšie. Preto politické a sociálne javy, o ktoré sa viedli spory pri klasifikácii nárečí, púťali menšiu pozornosť a navrhnutá klasifikácia sa spochybňovala zriedkavejšie. Napriek tomu aj klasifikácia nárečí má – podobne ako klasifikácia jazykov – svoju kultúrnu históriu a aj v tomto prípade má miesto skepsa.

Ak sú nárečia i jazyky konštruované sociálne, očakávali by sme, že sa klasifikácie takej veľkej jazykovej rodiny, akou je napr. slovanská jazyková rodina, budú značne líšiť v odlišnom čase a u rôznych autorov. A aj je to tak. Britský slavista P. Selver upozorňuje, že „Dobrovský, faktický otec slovanskej filológie, rozdelil v roku 1822 [slovanskú zónu] na deväť jazykov, Šafárik navrhol v roku 1842 rozdelenie na šesť jazykov a trinásť nárečí, Schleicher v roku 1865 na osem, Miklosich, významný slovinský vedec, na deväť, kým Jagić, chorvátska autorita európskeho významu, dáva prednosť ôsmim. Dôvodom tejto nezhody je prax niektorých filológov označiť za jazyk to, čo iní klasifikujú ako nárečie.“³ Selverova stať je zaujímavá aj tým, že Dobrovskému pripisuje vyčleňovanie deviatich slovanských jazykov, kým E. Arató o tom istom píše, že „F. Pelcl, profesor českého jazyka a literatúry na pražskej univerzite, rozlišoval päť hlavných nárečí (ruské, poľské, srbské, chorvátske a české) a J. Dobrovský, najvýznamnejší učenec v oblasti slovanskej lingvistiky, len štyri (české, poľské,

² Joshua Fishman, *The Rise and Fall of the Ethnic Revival* (Amsterdam, 1985), 77.

³ P. Selver, *Anthology of Modern Slavonic Literature in Prose and Verse* (Londýn, 1919), x.

ruské a ilýrske).“⁴ Podľa mojich vlastných prepočtov na úvodných stránkach knihy *Lehrgebäude der Boehmischen Sprache* Dobrovský nerozlišuje ani štyri, ani deväť jazykov, lež *desat'* s tromi podkategóriami slovinčiny.⁵

Väčšina lingvistov a historikov sa zhoduje v tom, že lingvistická kolektivita dosahuje štatút jazyka pomocou nelingvistických faktorov. Známy bonmot, že „jazyk je nárečím s armádou a námorníctvom,“ ktorý sa pripisuje M. Weinreichovi,⁶ necháva skutočné lingvistické „fakty“ takisto stranou. Táto formulka pritom nevystihuje presne alokáciu lingvistického štatútu. Poľština si po rozdelení Poľska uchovala nálepku jazyka aj bez poľskej armády. A rakúska nemčina či americká angličtina neboli označené za samostatné jazyky napriek svojim početným armádam. Zápas o slovenský jazyk sa vybojoval z veľkej časti skôr než v roku 1938, keď vznikol Slovenský štát, a existencia československej armády v danom zmysle zjavne nepodporila utvorenie československého jazyka.

Historici nacionalizmu (B. Anderson⁷ a M. Hroch⁸) a sociolingvisti sa zamerali na kodifikáciu jazyka ako na rozhodujúci faktor pri rozlíšení jazykov od nárečí. E. Haugen vo svojej povestnej štúdií nórčiny ponúkol štvorstupňovú teóriu kodifikácie jazyka a jeho systematizácie,⁹ známu neskôr ako „matica procesov jazykového plánovania“ (do svojej učebnice sociolingvistiky ju prebral aj Hudson¹⁰). Stupňovité teórie odrážajú vedecké chápanie klasifikácie jazykov a nárečí ako dôsledok niečoho iného než len objektívnych jazykových faktov. Každý pokus vysvetliť „ako sa to stalo“, sa musí nevyhnutne zamerať na historické udalosti: na vydávanie slovníkov a gramatík, novín či dobre sa predávajúcích autorov, rozvoj školských sústav a štátnej správy atď.

⁴ Endre Arató, „The Slavic Thought: Its Varieties with the Slavonic Peoples in the first half of the Nineteenth Century,” in *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 22 (1976): 74.

⁵ Dobrovského jazykmi boli čeština, slovenčina, chorvátčina, slovinčina, srbčina (ilýrčina), ruština, poľština, horná lužičtina, dolná lužičtina, slovinčina a cirkevná staroslovenčina. Možno sa Selver rozhodol, že cirkevná staroslovenčina do skupiny nepatrí, pretože nie je živým jazykom. Pozri, Dobrovský, *Lehrgebäude der boehmischen Sprache* (Praha, 1819), 4-5.

⁶ Noam Chomsky, na strane 15 svojej knihy *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use* (New York, 1986), hovorí, že citát je „pripisovaný Maxovi Weinreichovi,“ ale vedci majú ťažkosti nájsť odsek u samotného Weinreicha. Joshua Fishman cituje „Der yivo un di problemen fun undzer tsayt,“ v *Yivo-bleter*, 25.1.13, 1945 (Mendeleho zoznam, 10/28/96). Victor Fridman, hovoriaci jidiš, má dojem, že citát je apokryfický a poukazuje na to, že niektorí škandinávski vedci pripisujú citát Ottovi Jaspersenovi. Pozri jeho „Language in Macedonia as an Identity Construction Site,” in *When Languages Collide: Perspectives on Language Conflict, Language Competition, and Language Coexistence*, ed. B. D. Joseph et al. (Columbus, 2002), 260. Nie som schopný nájsť citáciu ani u jedného. Pozdi, „Sum: Weinreich quote,” and „Disc: Army and Navy Quote” in *LINGUIST List* (2 and 9 March, 1997), 8.306, 8.340. WWW dokumenty, URLs <<http://www.linguistlist.org/issues/8/8-306.html>> <<http://www.linguistlist.org/issues/8/8-340.html>>

⁷ Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londýn, 1987), 45-48, 78.

⁸ Miroslav Hroch, „The Social Interpretation of Linguistic Demands in European National Movements,” *European University Institute Working Paper*, EUF no. 94/1 (Florenca, 1994), 12-17.

⁹ Einar Haugen, *Language Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian* (Cambridge, Mass., 1966).

¹⁰ Einar Haugen, „Language Planning,” in *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, ed. Ammon, Dittmar, a Mattheier, 1:624. Hudson, *Sociolinguistics*, 33.

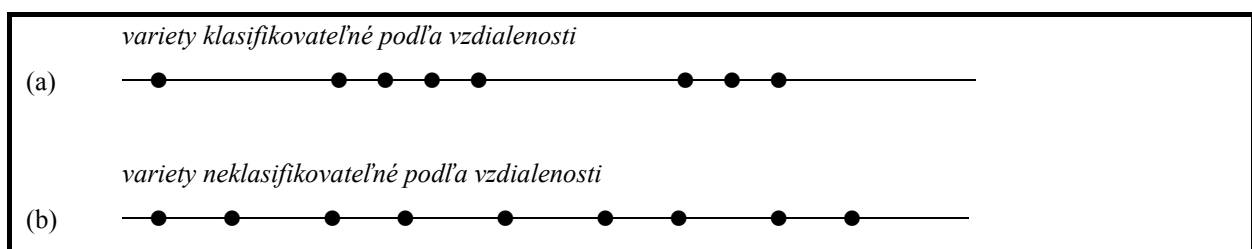
Ako a prečo sa nárečia všeobecne prijímajú, je otázka, ktorá je dosiaľ takmer nepreskúmaná. Najvýznamnejší autor pracujúci v tejto oblasti je sociolingvista D. Preston, ktorý svoju inšpiratívnu prácu nazval „perceptuálna dialektológia.“¹¹ Tým, že žiadal informátorov nakresliť nárečové zóny na mape Spojených štátov, Preston študoval, ako Američania klasifikujú nárečia v americkej angličtine.

Jazykovedci sa často stavajú odmietavo k bežnému vnímaniu (perceptii) jazykových javov. Slovom Prestona, „ľudová lingvistika sa vo všeobecnosti vníma ako neoficiálna či amatérska, ako taká, čo slúži len ako doplnok k „správnym“ lingvistickým prácam profesionálov pri ich komunikácii s nováčikmi.“¹² Avšak populárne vnímanie predstavuje významný objekt štúdia predovšetkým pre spoločenských vedcov, ktorí skúmajú mentalitu verejnosti. Prestonovu techniku založenú na interview však možno použiť iba v osobnom kontakte, je teda použiteľná iba pre synchronný výskum. Aplikácia tejto techniky na 19. storočie by si totiž vyžiadala stroj času. Táto nemožnosť hovoriť o zmene v čase znemožňuje akúkoľvek historickú diskusiu o príčine a následkoch: sociológia jazyka, verná svojmu menu, vo všeobecnosti čerpá z metodológie sociolingvistiky. Som však presvedčený, že historické techniky ponúkajú priestor na *historickú* perceptuálnu dialektológiu. V tomto článku sa opieram aj o texty amatérskych jazykovedcov, aby som ukázal, ako sa menila slovenská perceptuálna dialektológia. Historická perceptuálna dialektológia, tak ako sa používa v tejto práci, nemá nič spoločné s historickou lingvistikou, ktorá zisťuje, ako sa lingvistické javy (z)menili v čase. Historická perceptuálna dialektológia môže byť prínosom pre spoločenské porozumenie jazyka tým, že prepája zmeny vo vnímaní nárečia s politickou a intelektuálnou históriou.

Trichotomické členenie slovenských nárečí

U. Ammon tvrdí, že nárečia chápané ako geograficky definované variety reči možno objektívne definovať ako „izoglosné zoskupovanie“,¹³ čo ilustruje diagramom (bodky na priamke reprezentujú konkrétne jazykové variety). Izoglosu si možno predstaviť ako čiaru v priestore medzi bodkami.

Obrázok 1 – Ammonova klasifikácia variet podľa vzdialenosti

¹¹ Dennis Preston, "Folk Dialectology," in *American Dialect Research*, ed. Dennis Preston (Amsterdam, 1993), 333-77; Dennis Preston a Nancy Niedzielski, *Folk Linguistics* (Berlín, 2000), 333-77.

¹² Preston, "Folk Dialectology," 333-34.

V prípade (a) štyri variety v druhej skupine sú oddelené od ostatných variet: dajú sa zahrnúť do jednej skupiny a označiť za samostatné nárečie. V prípade (b) je jazyková zmena postupná a zväčša súvislá: tu podľa Ammona nie je zmysluplné rozdelenie variet na nárečia, v tomto prípade treba teda hovoriť o nárečovom kontinuu.

Ammonove diagramy sú, samozrejme, schematické a zjednodušené, umožňujú rozpoznanie len jednej dimenzie geografickej rozmanitosti. Jednodimenzionálne štúdium geografickej rozmanitosti však môže byť prijateľným zjednodušením v prípade slovenčiny. Teritórium Slovenska má predĺžený tvar zo západu na východ, čím je hypotetické rozdelenie na „severné“ a „južné“ nárečové zóny ťažko predstaviteľné. Trichotomické rozdelenie slovenských nárečí naznačuje, že izoglosy slovenčiny sa zoskupujú do dvoch čiar: jedna oddeľuje západné a centrálné nárečie a druhá centrálné a východné nárečie. Inými slovami, trichotomický model sa blíži schéme (a) na obrázku 1 s tým, že bod naľavo reprezentujúci „západnú slovenčinu“ by mal byť nahradený súborom bodov, ktoré by odrážali vnútornú rozmanitosť nárečia západného Slovenska.

Niekoľko dialektológov, predovšetkým J. Štolc, J. Bělič a A. Habovštiak, študovali jazykové znaky tej časti kontinua slovanských nárečí, ktoré sa teritoriálne prekrýva so Slovenskom.¹⁴ Ich výskum odhalil bohatstvo izoglos distribuovaných takmer náhodne a implikujúcich veľké množstvo variet, z ktorých každý je prakticky identický s bezprostredne susediacimi. Ak jazyková jedinečnosť definuje jedinečné nárečie, potom každému mestu na Slovensku (a možno každému používateľovi slovenčiny) musí byť priradené samostatné nárečie.

Jazyková rozmanitosť slovenčiny nie je teoreticky prekvapujúca. Sociolingvisti J. Chambers a P. Trudgill tvrdia, že „každý región s dlhou históriou osídlenia“ má „križujúce sa izoglosy oddeľujúce dokonca aj susedné dediny jednu od druhej, zjavne opisujúce neorganizované množstvo kombinácií nárečí.“¹⁵ Slovensko je také teritórium a zodpovedá Chambersovmu a Trudgillovmu pravidlu.

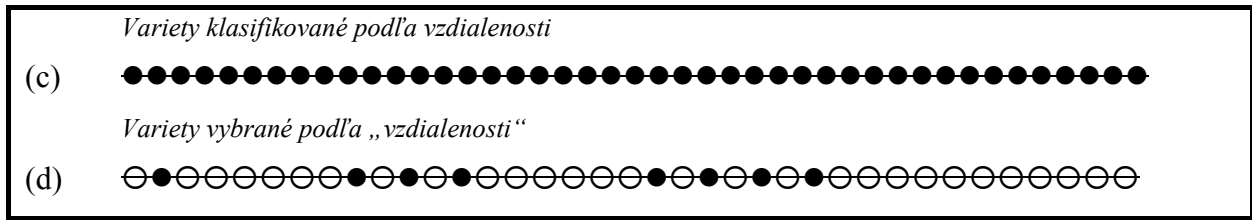
Komplexnosť izoglosnej mapy závisí predovšetkým od úsilia, ktoré dialektológovia vynakladajú na zbieranie údajov. Ak by sa všetky izoglosy z diel J. Štolca, Běliča a A. Habovštiaka zakreslili na jednu mapu, výsledok by pripomínal tanier špagiet. Takže prípad slovenčiny nepripomína ani (a) ani (b); jazyková rôznorodosť sa nehromadí ako pri (a) a je hustejšia než pri (b). Ammonovský diagram korešpondujúci s prípadom slovenčiny by bol (c), ktorý reprodukuje na obrázku 2.

¹³ Ammon, „Language--Variety/Standard Variety--Dialect,” 320.

¹⁴ Pozri Jozef Štolc, *Atlas slovenského jazyka* (Bratislava, 1986); Jaromír Bělič, *Nástin české dialektologie* (Praha, 1972); Anton Habovštiak, *Atlas slovenského jazyka* (Bratislava, 1984). Ďalších štyridsať jedna máp skúmajúcich izoglosy vo vzťahu k riekam, politických hraniciam, horám a rozvodiam možno nájsť vo Václav Vážný, „Nárečí slovenská” in *Československá vlastiveda*, ed. Václav Dedina (Praha, 1934), 3:234, 252, 266, 272, 282.

¹⁵ J. K. Chambers and Peter Trudgill, *Dialectology*, 2. vyd. (Cambridge, 1998), 93.

Obrázok 2 – varianty jazykového kontinua

Napriek tomu výsledky dialektologického výskumu sa môžu stále aplikovať na podporu jednej alebo druhej klasifikačnej schémy. Jednoducho si treba vybrať izoglosy, ktoré podporujú preferovanú klasifikáciu. Čiara (d) na obr. 2 označuje variety, ktorými by bolo možné ilustrovať Ammonove „variety klasifikované podľa vzdialenosti“ v čiare (a). Prázdne krúžky na čiare (d) predstavujú variety, ktorých jedinečnosť sa dialektológ rozhodol nevyzdvihnúť, resp. sú to nepreskúmané izoglosy. Pohrávanie sa s Ammonovými diagramami ukazuje ako vhodný výber či zanedbanie izoglos podporuje buď trichotomické, alebo štvorskupinové rozdelenie slovenského jazyka v rámci kontinua (obrázok 3).

Obrázok 3 – Rozdielne členenia kontinua slovenských nárečí

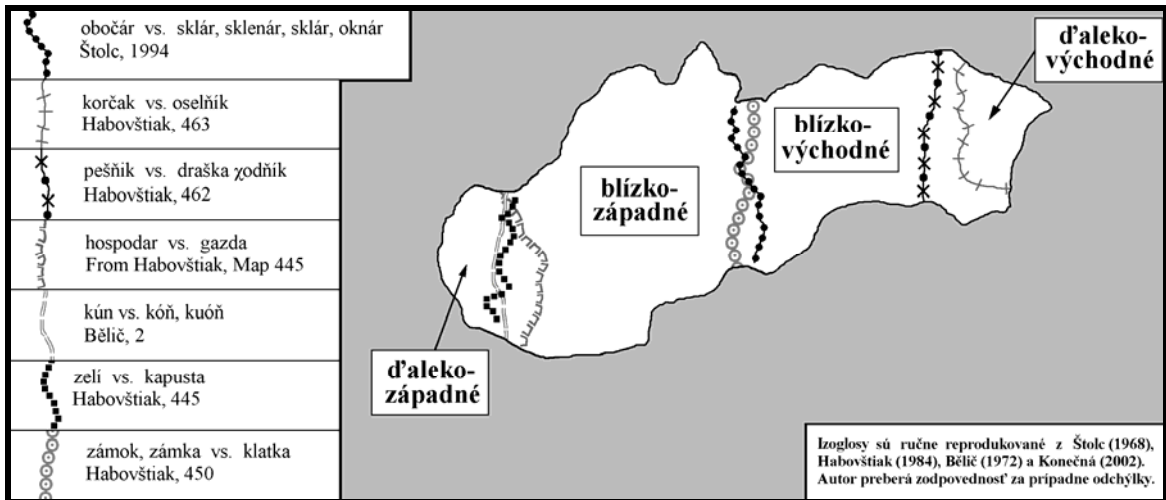

Izoglosné mapy korešpondujúce s týmito revidovanými Ammonovskými diagramami možno ľahko skonštruovať. Obr. 4 ukazuje izoglosy v prospech trichotomického rozdelenia a korešponduje s čiarou (e). Obr. 5 podporuje rozdelenie na štyri nárečia, ďaleko-západné, blízko-západné, blízko-východné, a ďaleko-východné a korešponduje s čiarou (f).

Obrázok 4 – Izoglosy podporujúce trichotomické rozdelenie slovenských nárečí

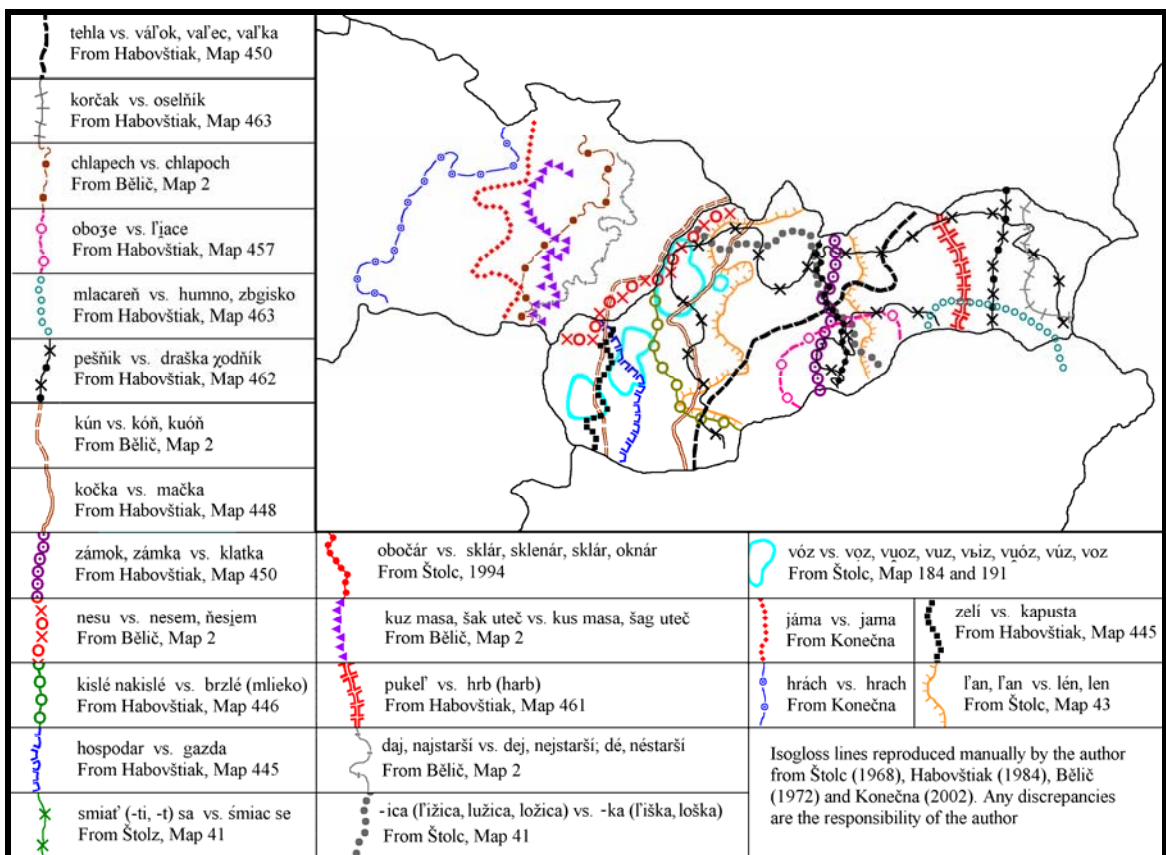

Obrázok 5 – Izoglosy podporujúce rozdelenie na štyri nárečia slovenčiny

Problém podobných máp nespočíva v informáciách, ktoré sa predkladajú, ale v informáciách, ktoré sa vynechávajú. Biele miesto medzi izoglosami vytvára dojem relatívnej homogenity, ale v skutočnosti je jazyková rôznorodosť v celej zóne. Obr. 6 ponúka presnejší, aj keď menej prehľadný obraz rôznorodosti slovenskej jazykovej zóny. Za povšimnutie stojí, že izoglosy sa prirodzene nezoradujú do trichotomického rozdelenia a ani nevykazujú nejaké iné delenie.

Obrázok 6 – Vybrané izoglosy v československom nárečovom kontinuu

Na obrázku si treba všimnúť postupnú jazykovú zmenu, ktorá siaha za hranice Slovenska. Slovenskí dialektológovia vo všeobecnosti definujú svoju výskumnú oblasť v rámci politických hraníc Slovenska. Český jazykovedec Bělič skúmal v Československu izoglosy, ktoré prekračujú slovensko-českú hranicu.¹⁶ No podľa mojich vedomostí nikto neštudoval prechod medzi slovenčinou a poľštinou. Príslušný výskum by mohol odkryť izoglosy, ktoré presahujú hranice medzi Slovenskom a Poľskom alebo Slovenskom a Ukrajinou (či rusínskou oblasťou).

Pointou obr. 6 je fakt, že jazyková zmena je v slovenskej zóne kontinuálna: izoglosy sa nezlučujú. „Chaos“ na obr. 6 preto najlepšie vystihuje termín nárečové kontinuum. Rozličné zjednodušujúce interpretácie, či už na tri, dve („západné a východné“), štyri alebo akýkoľvek iný počet nárečí, je rovnako ťažké obhájiť.

Nie je mi známe, že by niektorý slovenský dialektológ v 20. storočí bral do úvahy iné ako trichotomické členenie nárečí (na západné, stredné a východné) alebo že by sa zaujímal o dôkazy odporujúce tomuto rozdeleniu. M. Štěpánek v *Malej československej encyklopédii* uviedol rozdelenie na západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské nárečie a tak postupoval aj americký slavista R. G. A. de Bray či britský slavista D. Short a lingvisti C. F. a F. M. Voegelinovci. V. Vážný hovoril takisto o západných, stredných a východných podnárečiach slovenskej časti „československého jazyka.“¹⁷ Mohli by sme pokračovať. Dnes sa trichotomické členenie berie ako samozrejmosť.

Súčasní lingvisti zaoberajúci sa slovenčinou projektujú trichotomické rozdelenie do minulosti. L. Ďurovič (1980) rozdelil texty napísané na Slovensku v 16. a 17. storočí na „kultúrnu západoslovenčinu“ a „kultúrnu stredoslovenčinu“; M. Lauersdorf (1996) k nim pridal „kultúrnu východoslovenčinu.“¹⁸ R. Krajčovič (1997) o slovenských nárečiach tvrdí, že ich „základné členenie na oblasť západoslovenskú, stredoslovenskú a východoslovenskú je dedičstvom ešte predhistorickým.“¹⁹ P. Žigo a R. Krajčovič (1999) texty zo 16. až 18. storočia klasifikovali ako „kultúrnu východoslovenčinu,“ „kultúrnu stredoslovenčinu“ a „kultúrnu západoslovenčinu,“ aj keď cítili potrebu rozdeliť posledne menovanú na severný a južný variant.²⁰

¹⁶ Bělič, *Nástin české dialektologie*.

¹⁷ Miroslav Štěpánek, ed., *Malá československá encyklopedie* (Praha, 1987), 695; R. G. A. de Bray, *Guide to the West Slavonic Languages*, 3. vyd. (Chelsea, 1951), 146-48; David Short, „Slovak,” in *The Slavonic Languages*, ed. Bernard Comrie a Greville Corbett (Londýn, 1993), 588-89; C. F. Voegelin a F. M. Voegelin, *Classification and Index of the World's Languages* (New York, 1977), 311-14; Vážný, „Nareči slovenská,” 223.

¹⁸ Lubomír Ďurovič, „Slovak,” in *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*, ed. Alexander Schanker a Edward Stankiewicz (New Haven, 1980), 211-28; Mark Lauersdorf, *The Question of 'Cultural Language' and Interdialectal Norm in 16th Century Slovakia: A Phonological Analysis of the 16th Century Slovak Administrative-Legal Texts* (Mníchov, 1996).

¹⁹ Rudolf Krajčovič, *Svedectvo dejín o slovenčine* (Martin, 1997), 252.

²⁰ Rudolf Krajčovič a Pavol Žigo, *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny* (Bratislava: 1999), 93-101.

Hodné pozornosti je, že slovenskí dialektológovia reprodukovujú trichotomickú klasifikačnú schému aj vtedy, keď diskutujú o jazykových javoch, ktoré ju nepotvrdzujú. *Atlas slovenského jazyka* J. Štolca reprodukuje západo-stredo-východoslovenské rozdelenie, ale nachádza vhodnejšie názvy pre podskupiny slovenčiny: sú to rozdelenia očíslované a diskutované v texte.²¹ Prečo sú slovenskí dialektológovia tak výlučne spätí s trichotomickým členením? Odpoveď na túto otázku možno nájsť v histórii klasifikácie slovenských nárečí.

Niektoré staré klasifikácie slovanského jazyka v hornom Uhorsku, územia, ktoré sa neskôr stalo Slovenskou republikou, neboli trichotomické, ale duálne: územie bolo rozdelené na českú a poľskú sféru. Napríklad kniha *Neue und kurze Beschreibung des Koenigreichs Ungarn* zo 17. stor. opisovala slovanský jazyk, ktorým sa hovorilo v Košiciach, ako „poľštinu“, pričom sa v nej zároveň tvrdilo, že mnohí obyvatelia Uhorského kráľovstva vedeli hovoriť „českým jazykom... veľmi plynule.“²² Takto sa implicitne Slovania na severe Uhorska delili na tých, čo hovorili po česky, a tých, čo hovorili po poľsky. V presnom zmysle šlo o klasifikáciu jazykov, nie nárečí, ale podstatné je, že územie budúceho Slovenska bolo rozdelené na dva hlavné jazykové regióny, nie na tri.

Grelleman vo svojej práci z roku 1975 *Statistische Aufklärung über wichtige Theile und Gegenstände der Österreichischen Monarchie* k „slovanským“ jazykom v Uhorsku radil „češtinu, moravčinu, chorvátčinu, srbčinu [Serbisch oder Raizisch], lužickosrbčinu, dalmáčinu, ruštinu a niečo ako polovičnú poľštinu.“²³ Aby sme mohli interpretovať tento zoznam v slovenskej lingvistickej zóne, musíme najskôr vylúčiť neslovenské oblasti: Grellemanov lužickosrbský, chorvátsky a srbský jazyk sú južnoslovenské; ruština sa vzťahuje na Ukrajincov/Rusínov v Podkarpatsku, pričom „moravčina“ sa pravdepodobne vzťahovala na komunity Moravských bratov.²⁴ To územie moderného Slovenska opäť sa člení na českú a „polovičnú poľskú“ lingvistickú zónu, podobne ako je to v *Neue und kurze Beschreibung*.

Poľsko-česká schéma sa zachovala až do 19. storočia. Therese Pulszky, manželka uhorského šľachtica, pochádzajúca z Viedne, rozčlenila vo svojom *Tagebuch einer ungarischen Dame* slovenskú zónu na českú a poľskú polovicu: „slovanské obyvateľstvo dominuje; na západe patria k česko-moravskej rase... Slovania v oblastiach Spiša, Šariša, Zemplínu a Abovsko-turnianskej župy sú oveľa tesnejšie jazykovo a kultúrne spríbuznení s Poliakmi než s Moravanmi... Kým jednotliví Slovania pripomínajú svojím jazykom a zvykmi na severozápade Čechov a na severe Poliakov, na severovýchode sú všetci rusínskej rasy.“²⁵

²¹ Štolc, *Atlas slovenského jazyka*, titulný obrázok.

²² Anonymous, *Neue und Kurze Beschreibung des Koenigreichs Ungarn* (Norimberg, 1664), 21, 15.

²³ Grelleman, *Statistische Aufklärungen über Wichtige Theile und Gegenstände der österreichischen Monarchie* (Göttingen, 1795), 1:380.

²⁴ Grelleman mohol rozdeľovať češtinu a moravčinu ako dva jazyky, ale je ťažké zistiť aký vplyv toto má na klasifikáciu Slovanov žijúcich v Uhorsku. Prípadne, Grelleman mohol pokladať Slovákov za „Moravanov“ a poukazovať na komunitu prisťahovalcov, keď hovoril o „Čechoch.“ V každom prípade toto rozdeľuje Slovákov na dve kategórie.

²⁵ Therese Pulszky, *Aus dem Tagebuche einer Ungarischen Dame*, 2 zv. (Lipsko, 1850), 1:84-86, 91.

Tri vyššie menované zdroje pochádzajú od Neslovanov. Vnímanie zvonka je dôležité najmä vzhľadom na vplyv nemeckých ideí na slovanské myslenie v strednej Európe. Avšak sebavnímanie Slovákov sa ukázalo ako oveľa významnejšie pre históriu trichotomického delenia. Slováci, aspoň tí najvzdelanejší, ktorí zanechali po sebe texty, nemali vo zvyku prikláňať sa k duálnej klasifikácii, ktorú uprednostňovali neslovanskí vonkajší pozorovatelia. Ale ani Slovania nepreukazujú vedomie o trichotomickom rozdelení skôr než v polovici 19. storočia. V skutočnosti väčšina z nich nijakú koncepciu „slovenského jazyka“ nemala, uprednostňoval sa pohľad na Slovanov ako na jeden jazykový kolektív. Akékoľvek členenie v rámci slovenčiny by tak bolo na rovine „podnárečí“, nie „nárečí.“ Nenašiel som ani jedného autora, ktorý by bol delil severné Uhorsko na poľsky hovoriacu a na česky hovoriacu zónu, ako to robili zmienení nemeckí pozorovatelia, no niekoľkí slovenskí literáti replikovali poľsko-české delenie na rovine podnárečí.

Najznámejším z nich bol J. Kollár, najväčší zo slovenských všeslovanských²⁶ básnikov. V diele, ktoré zostavil, *Hlasové o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky* rozdelil slovenský jazykový región na deväť zón:

- 1) *Slowensko-české*, jakožto knihovní řeč... u morawské hranice w Skalici, Holiči pak w některých wesnicech Mahohontské a Gemerské stolice...
- 2) *Wlastně slowenskéé*, aneb, jak cizozemci chtějí, *slowácké*... Turčanské a Liptowské a z částky w Orawské, Trenčanské, Nitranské a Zwolenské stolici.
- 3) *Polsko-slowenskéé nářečí*... w Šáryšské, Spišské a Orawské stolici.
- 4) *Rusko- čili rutensko-slowenskéé nářečí*... w Abaujwárské, Zemplínské a Berecké stolici...
- 5) *Srbsko-slowenskéé nářečí* na pomezích Serbie, zvláště w Báčské stolici a w mnohých jiných srbsko-slowenských městech a wesnicech, n. p. w Budíně, w Swatém Ondřeji [Szentendre]...
- 6) *Německo-slowenskéé nářečí*, nejwíce w banských městech, w Št'áwnici, w Křemnici a w jejich okolí...
- 7) *Maďarsko-slowenskéé nářečí*, obzvláště w dolních Uhřích... w Nowohradské, Peštanské a Békešské stolici...²⁷

²⁶ Mnohí dávajú prednosť známejšiemu pojmu *panslávsky* pred *všeslovanský*. Som však presvedčený, že panslávsky implikuje politickú dominanciu Rusov podobne ako Hitlerov pangermánsky model. Navrhujem preto pojem „všeslovanstvo,“ ktorý podľa mňa pre súčasných čitateľov lepšie vystihuje myšlienku, že všetci Slovania patria k jednému národu. Sám Kollár však bol úplne spokojný s termínom „panslávsky“ a používal ho v zmysle Jána Herkela, protestantského farára, ktorý tento pojem ustanovil. Herkel ho definoval ako „jednotu v literatúre medzi všetkými Slovanmi.“ Zdôraznenie je pôvodné. Ján Herkel (Joanne Herkel), *Elementa Universalis Linguae Slavicae* (Buda, 1826), 4.

²⁷ Ján Kollár, *Hlasové o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky* (Praha, 1844), 102-4.

Dôležité je, že toto „slowenské“ etnolingvistické teritórium pokrýva väčšinu Uhorského kráľovstva, vrátane kolónií na tzv. *Dolnej zemi*. Súčasný britský vedec D. Short zosmiešňoval „hybridné nárečia“ tejto „pseudoklasifikácie.“²⁸ Prečo má Short také silné odmietavé pocity ohľadne tejto veci nie je zrejmé, ale Kollárovo rozdelenie slovenských nárečí istotne odporuje modernému trichotomickému rozdeleniu: ignorujúc regióny mimo teritória moderného Slovenska Kollár predpokladá päť nárečí.

Kollárov zvyk pomenúvať nárečia kombináciou dvoch etnoným nebol jeho vlastným nápadom. *Pjsně světské Lidu slawenského u Uhrách* P. J. Šafárika síce neobsahovali formálne klasifikácie slovenských nárečí, avšak uvádzali piesne v „německo-slowenskom“, „polsko-slowenskom“ a „morawsko-slowenskom“ nárečí. Jednu z „poľsko-slovenských“ piesní hodno reprodukovat':

Slowáci! Slowáci!
Wsecci ste gednacj
Ako by wás mala
Wsseckých gedna maci.²⁹

M. M. Hodža (1847) rozdelil Slovensko na štyri dvojjetnonymné nárečia: českoslovenčinu, ktorou sa hovorilo na Morave, v Bratislave,³⁰ Nitre a Trenčíne, poľskoslovenčinu na Spiši, Šariši a v častiach Zemplína, rusínoslovenčinu na Gemeri a pravú slovenčinu – takisto známu ako novú slovenčinu – v Martine, Liptove, Zvolene a Novohrade.³¹ Treba si všimnúť, že Hodžove zemepisné názvy sa líšia od Kollárových: Hodža Nitru a Trenčín zarad'oval k českoslovenčine, zatiaľ čo Kollár ich pokladal za „*wlastně slowenskou*.“ Takisto stojí za povšimnutie, že aj Hodžova implicitná geografia sa líši od Kollárovej: Hodža vynechal Budu, Pešť a Dolnú zem.

Iní slovenskí autori sa zriekli dvojjetnonymných kolektív a slovenské nárečia nazývali podľa miestnych názvov. Takýto systém hádam najviac zodpovedá jazykovej realite: Každému bodu

²⁸ David Short, "The Use and Abuse of the Language Argument in Mid-nineteenth Century 'Czechoslovakism,'" in *The Literature of Nationalism, Essays on East European Identity*, ed. Robert Pynsent (Londýn, 1996), 54.

²⁹ Pawel Josef Šafárik (Pavel Jozef Šafárik), *Pjsně světské Lidu slawenského u Uhrách* (Pešť, 1827), 164. Na začiatku devätnásteho storočia slovo *Slovák* znamenalo oboje, "Slovák" a "Slovan."

³⁰ V devätnástom storočí malo mesto niekoľko mien: Pozsony, Pressburg, Prešporok, and Prešporok. Niektorí anglicky píšuci autori dávajú prednosť menu *Pressburg*, keď píšú o meste v predčeskoslovenskom období. Moje použitie mena *Bratislava* v tomto článku je anachronizmus: rutinné používanie tohto mena v slovenčine začína až v roku 1919, aj keď rôzne varianty mena *Bratislav* sa objavili už v Šafárikových *Slovanských starožitnostiach*. Rozličné národné nároky na toto mesto sú však mimo priestor tohto článku, a tak som sa rozhodol používať meno, ktoré budú čitatelia môcť nájsť v súčasných atlasoch. Pozri Peter Bugge, "The Making of a Slovak City: The Czechoslovak Renaming of Pressburg/Pozsony/Prešporok, 1918-1919," *Austrian History Yearbook* 35 (2004): 205-27.

³¹ „Nová slovenčina“ bola nová, pretože Ľudovít Štúr nedávno kodifikoval na jej základe spisovný jazyk. M. M. Hodža, *Dobruo slovo Slovákom* (Levoča, 1847), 91. Pozri tiež Vážný, "Nárečí slovenská," 223.

na dialektologickom kontinuu dáva jedinečné lingvistické vlastnosti; počet nárečí za zvyšuje s počtom vymenovaných geografických miest. Zoznam takéhoto druhu s otvoreným koncom nemusí zákonite odporovať trichotomickému členeniu: súčasní dialektológovia Štolc a Ripka skombinovali systém klasifikácie na úrovni okresov s trichotomickým členením. Na druhej strane je však klasifikácia podľa zemepisných názvov, podobne ako jazyková realita, kompatibilná aj s netríchotomickými klasifikáciami, ako ukázali Kollár a Hodža, keď skombinovali svoje štvor- a päťoblastné delenia s klasifikáciu podľa žúp.

I. Bajza v pamflete z roku 1789 „Anti-Fándly“, publikovanom anonymne, klasifikoval slovenské nárečia podľa miestnych názvov. Tento autor napadol štandardizáciu A. Bernoláka z roku 1790 tvrdiac, že nijaký štandardný literárny jazyk nemôže vystihnúť rôznorodosť hovorovej slovenčiny. Bajzov argument sa nevzťahuje len na Bernolákov štandardizovaný jazyk, ale aj na všetky iné štandardizácie slovenčiny. „Ináč hovoríme okolo Trnavy, ináč ríkajú aj mlúva za bílma horami, ináč vravá v Orave, ináč hutora v Šarišu a ve Spiše, ináč rosprávajú inde. A v Naháči, Jurko, ... ani nehovoríte, ani nerikáte, ani nemlúvite, ani nevravíte, ani nerozprávate...“³² Tento neukončený zoznam, v ktorom sú rozličné nárečia pomenované podľa uhorských žúp, neústi do formálnej klasifikačnej schémy, no jeho implicitné rozdelenie slovenských nárečí nie je jednoznačne trichotomické.

Podobné argumenty sa objavili o niekoľko desaťročí neskôr v opozícii k štandardizovanej gramatike L. Štúra. V Kollárovom kompendiu *Hlasové J. Záborský* predpokladal aspoň štyri klasifikačné skupiny: „Nuže, Wy tedy chcete, aby Slowáci od češtiny se odtrhli a po slowensku psali; a však které ze slowenských nářečí ste sobě za písenný jazyk zvolili? Jestli to Liptowčina? Trenčančina? Šáryščina? Gemerčina? aneb bůh zná jaka ještě -čina?“³³ J. P. Tomášek v tom istom zborníku vymenoval šesť nárečí podľa názvov žúp: tvrdil, „že zvolené Liptowské nářečí není pro Slowáky všeobecné, a je zajisté Prešpurčanům, Nitrančanům, Gemerčanům, Spišákům, Šaryšanům a jejich sausedům snad ještě nasnadnější ke srozumění, nežli sama čeština.“³⁴ Tomášek a Záborský majú podobné zoznamy: obaja sa, napríklad, zmieňujú o Gemeri, Šariši a Liptove, ale tieto zoznamy nie sú kompatibilné. Tomášek skombinoval Liptov a Zvolen do jednej kolektivity; pre Záborského je Liptov samostatná jednotka. V každom prípade však ani Záborský so svojím rozdelením na štyri nárečia, ani Tomášek s rozdelením na päť, nereplikujú trichotomické rozdelenie.

Bajza, Tomášek a Záborský mali rovnaké politické stanovisko: všetci traja sa vyslovovali proti pokusom kodifikovať štandardnú spisovnú slovenčinu. Fishman v tejto súvislosti poukázal na to, že argument o „vnútornej rôznorodosti [jazyka], ktorá [ho] robí inherentne neštandardizovateľným“ sa často používa „proti jazykom, ktoré by ich oponenti radi videli

³² Citované podľa Imrich Kotvan, *Bernolákovské polemiky* (Bratislava, 1966), 63.

³³ Kollár, *Hlasové*, 89.

³⁴ *Ibid.*, 199.

mŕtve a neštandardizované,³⁵. Bajza, Tomášek a Záborský považovali slovenčinu za súčasť väčšieho lingvistického kolektívu siahajúceho na Moravu a do Čiech. Boli presvedčení, že Slováci už mali svoj štandardizovaný jazyk: bibličinu (zmätočne nazývanú aj biblickou češtinou).³⁶ Väčšina Američanov sa považuje za „anglicky“ hovoriacich, čo však neznamená, že sú tým menej lojálni ku svojim vlastným dialektom a ortografiám. Na druhej strane je pravda, že Bajza, Tomášek a Záborský mali politické – t. j. nelingvistické – motívy, ktoré ich viedli k zdôrazňovaniu vnútornej rôznorodosti slovenského dialektického kontinua. Ich klasifikácie, ktoré zdôrazňovali rôznorodosť slovenskej jazykovej zóny, jednoznačne odrážali politické stanovisko.

D. Lichard (1861), ktorý viedol kampaň za štandardizovaný slovenský literárny jazyk, predložil zoznam slovenských nárečí založený na župách bez jednoznačného konca: „Welikánsky tento [slovanský] národ sa podľa nárečia rozdeluje na viac menssich plemien, alebo národow ako su ku pr. Rusi, ktorych je najwiac, potom Poliaci, Česi, Horwati, Srbi, my Slowáci, atď. Lebo wssetci z toho istého plemena... tú istú reč howoria, len že s niektorými premenami ako to aj u nás medzi Slowákmi inakssie howoria w Trnawe a Skalici a inakssie w Liptowe, a zas inakssie w Šarissi a Spissi – ale sa preto wsset ci dobre rozumeme.“³⁷ Lichard, rovnako ako Kollár, predpokladal existenciu jedného slovanského jazyka, a tak implicitne degradoval štandardizovanú spisovnú slovenčinu na úroveň „nárečia“. Trnava, Skalica, Liptov, Šariš a Spiš odkazujú na subdialekty slovenského nárečia, nie na nárečia slovenského jazyka. Dôležité však ostáva, že napriek podpore kodifikovanej spisovnej slovenčiny, Lichard predkladá otvorenú klasifikáciu založenú na župách bez toho, aby preukázal akékoľvek vedomie o trichotomickom rozdelení.

Uvedené pramene naznačujú, že prevládajúca hegemonia trichotomického rozdelenia v 20. storočí je produktom historického vývoja. S istotou môžeme na prvú z Fishmanových otázok odpovedať negatívne: trichotomické rozdelenie tu nebolo vždy. V prvých desaťročiach 19. storočia niektorí autori klasifikovali slovenskú zónu ako spolovice českú a spolovice poľskú. Iní predkladali klasifikácie slovenčiny na štyri alebo päť skupín a definovali ich podľa dvojjetnonymných nárečí („Polsko-slowenské“ „Rutensko-slowenské“ „Slowensko-češské“

³⁵ Joshua Fishman, „Languages Late to Literacy: Finding a Place in the Sun on a Crowded Beach,” in *When Languages Collide*, ed. Joseph et al., 101.

³⁶ Som presvedčený, že pojmy *čeština* a *biblická čeština* sú zavádzajúce a analyticky škodlivé, keďže implikujú, že autori píšuci texty podľa toto štandardu boli nejakým spôsobom spojení s českým povedomím, či už národným alebo jazykovým. Mnohí prispievatelia do *Hlasové*, najvplyvnejšej slovenskej obhajoby bibličtiny, charakterizovali tento jazyk ako „jazyk biblický“, „reč biblická slowenčina“, „reč česká“, „československá reč“, „reč biblická čili českoslowenská“, „českoslowenská biblická reč ... prawá starotcowska reč.“ Táto terminologická rôznorodosť naznačuje niekoľko afiliácií Slovákov – slovenskú, československú a českú – použitých v tomto jazyku. *Bibličtina* je neutrálny analytický pojem. Pozri Kollár, *Hlasové*, 184, 190, 90, 112, 222, 197; prípadne A. W. Šemberov list Kollárovi z 26. februára 1846, Jan Stehlo, list Jonáša Záborského K. Fejerpatakými z roku 1845, Kollárovo *O českoslowenské jednotě w řeči a w literatuře*, Jiří Sekčik, Michal Linder.

³⁷ Daniel Lichard, *Rozhovor o Memorandum národa slowenského* (Buda, 1861), 20-21.

a pod.) a ešte ďalší uplatňovali otvorené systémy podľa názvov žúp (Liptov, Šariš, Zvolen a pod.). Dnes z nich ostal len trichotomický systém, ktorý však hegemoniu nezískal skôr než v 20. storočí.

Čo však Fishmanova druhá otázka: prečo, kedy a ako sa to stalo? Prečo Slováci začali uprednostňovať trichotomické členenie? Kedy sa stalo hegemonným? Akým spôsobom vytlačilo postoje, ktoré mu konkurovali? Historickí lingvisti nám zrejme nikdy neodpovedia na otázku, kedy sa záposlovenské, stredoslovenské a východoslovenské nárečia oddelili alebo kedy zmizli nárečia gemerské, liptovské a šarišské: rozličné body na kontinuu slovenských nárečí si vždy udržali svoje individuálne zvláštnosti. Náhle objavenie sa trichotomickej klasifikácie nereflektuje zmeny v rečových vzorcoch slovenčiny, ale skôr zmenu v tom, ako sa tieto vzorce vnímajú. Inými slovami, tento problém nepatrí do historickej dialektológie, ale do historickej *perceptuálnej* dialektológie.

Krátke dejiny slovenského národného jazykového plánovania

Dnešní Slováci sa od svojich predkov odlišujú v spôsobe, akým delia slovenský jazykový kolektív. Líšia sa aj vo vnímaní vzťahu slovenčiny k ostatným lingvistickým kolektívam v slovanskom svete. Zatiaľ čo Slováci dnes tvrdia, že slovenčina je jazyk odlišný od ostatných slovanských jazykov, Kollár, Tomášek a Záborský predpokladali osobitý vzťah medzi Čechmi a Slovákmi. Kollár, Lichard a M. M. Hodža boli okrem toho presvedčení aj o existencii „slovanského jazyka.“ Nie je to zhoda náhod: prijatie trichotomického rozdelenia bolo súčasťou boja za ustanovenie slovenského jazyka v taxonómii slovanských jazykov.

Trichotomické rozdelenie sa objavilo v špecifickej historickej situácii, a to v čase pokusu Ľ. Štúra uviesť nadkonfesijný slovenský spisovný jazyk. Jeho pokus bol všeobecne akceptovaný po tom, ako si Slováci prisvojili Štúrovo dedičstvo pre svoje vlastné politické potreby. Evanjelik Štúr obhajoval svoj spisovný jazyk ako „stredoslovenské nárečie“ a odmietol tak spisovný jazyk svojho katolíckeho rivala A. Bernoláka ako „záposlovenčinu“ a kalvínsku „maďaroslovenčinu“ alebo „poľskoslovenčinu“ ako „východoslovenčinu.“ Trichotomické rozdelenie predstavovalo nárok na geografickú jednotu, ktorá obhajovala nadkonfesijnú ortografickú jednotu bez toho, aby sa dotýkala konfesijnej hrdosti. Trichotomické rozdelenie predstavuje najtrvalejšie Štúrovo lingvistické dedičstvo.

Tradičný opis jazykového plánovania slovenčiny má dvoch hrdinov a jednu dôležitú poznámku. Začiatok má v roku 1787, keď seminarista A. Bernolák napísal gramatiku, založenú na „záposlovenčine“, *Dissertatio Philologico-Critica de Literis Slavorum*, ktorá tvorila základ jeho učebnice *Grammatica Slavica* z roku 1790. Tri generácie autorov používali bernolákovčinu ako štandard svojho jazyka, aj keď evanjelici neprestali používať bibličtinu založenú na Kralickej Biblii z dôb reformácie, ktorá sa používala na evanjelických

bohoslužbách. Vzrastajúce národnostné napätia medzi Slovákmi a Maďarmi počas prvej polovice 19. storočia inšpirovali Štúra v roku 1846 kodifikovať „stredoslovenské“ nárečie. Štúrova štandardizácia získala nadkonfesijnú podporu, ale narazila na odpor v technickej oblasti. Preto musel M. Hattala za pomoci spomínaného M. M. Hodžu Štúrovo dielo revidovať. Hattalov štandard je takisto založený na „stredoslovenčine“, ale uprednostňuje etymologickejší prístup k ortografii. Dnes Slováci píšu podľa Hattalovho štandardu, no uctievaajú Štúra ako zakladateľa svojho národného jazyka.

V slovenskej národnej lingvistickej viere hrá Bernolák rolu Jána Krstiteľa pred spasiteľom Štúrom, zatiaľ čo Hattalovi pripadla, pravdepodobne, rola večne nedoceneného Svätého Petra. Tento príbeh však vníma existenciu „západného“ a „stredného“ nárečia za samozrejmosť. Ak sa má vyrovnáť s netríchotomickými percepciami slovenských nárečí, ktoré dominovali na začiatku 19. storočia, vyžaduje si tento príbeh zásadné prepracovanie.

Začnime Bernolákom. Jazyk, ktorý Bernolák kodifikoval, sa dnes klasifikuje ako „západoslovenčina“, a teda varieta slovenčiny. Viacerí autori pokladajú Bernoláka za „prvého kodifikátora slovenského jazyka“³⁸, problematcky predpokladajúc, že Bernolák disponoval špecificky slovenským historickým vedomím. Títo autori potom tvrdia, že Bernolák a jeho nasledovníci tak písali zo špecificky nacionalistických motívov. D. Kováč napríklad tvrdí, že „slovenskí katolíci mali od samého začiatku koncept nezávislého slovenského národa“³⁹ a podobne aj P. Petro je presvedčený, že Bernolákovi nasledovníci „netrpeli českým komplexom“⁴⁰.

Zatiaľ čo Bernolákove patriotické cítenie sa prejavilo cez jeho lingvistické dielo, jeho lojalita patrila multietnickej vízii Uhorska. Historici to nazývajú „koncept *Hungarus*“⁴¹. Bernolák napísal *Dissertatio* ako gramatiku nie pre Slovákov, lež pre „Slovanov v Uhorsku [Hungaria Slavorum]“, prípadne pre „panónskych Slovanov [pannonii Slavi]“⁴². Jazyk, ktorý kodifikoval, necharakterizoval ako „západoslovenčinu“, ani ako „slovenčinu“, lež ako

³⁸ Gilbert Oddo, *Slovakia* (New York, 1960), 102-3; Michal Šebík, *Stručné dejiny Slovákov* (Pittsburgh, 1940), 61; Josef M. Kirschbaum, *Anton Bernolák: The First Codifier of the Slovak Language (1762-1812)* (Cleveland, 1862).

³⁹ Dušan Kováč, „Die Geschichte des Tschechoslowakismus,“ *Ethnos-Nation* 1, no. 1 (1993): 23-32. Prístupné online, WWW dokument, URL <<http://www.uni-koeln.de/phil-fak/soeg/ethnos/english.htm>>.

⁴⁰ Peter Petro, *A History of Slovak Literature* (Montreal, 1995), 67.

⁴¹ Všimnite si, že koncept *Hungarus* bol triedne inkluzívny, zatiaľ čo *natio Hungarica* bol obmedzený len na uhorskú šľachtu. O Bernolákovom maďarónstve pozri Daniel Rapant, *Maďarónstvo Bernolákov* (Bratislava, 1930), 13; Ludwig Gogolák, *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes*, vol. 1, *Die Nationswerdenn der Slowaken und die Anfänge der tschechoslowakischen Frage (1526-1790)* (Mníchov, 1963), 215. O koncepte *Hungarus* všeobecne pozri Moritz Csáky, „Die *Hungarus*-Konzeption: eine ‘realpolitische’ Alternative zur magyarischen Nationalstaatsidee?“ in *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II.*, ed. Adam Wandruszka (Viedeň, 1982). O slovenských verziách konceptu *Hungarus* pozri Alexander Maxwell, „Hungaro-Slavism: Territorial and National Identity in Nineteenth-Century Slovakia,“ *East Central Europe/ l'Europe du Centre-Est* 29, no. 1 (2002): 45-58.

⁴² Anton Bernolák, *Dissertatio Philologico-Critica de Literis Slavorum*, do slovenčiny prel. Juraj Pavelek (Bratislava, 1964 [1787]); 22.

„panónsku slovančinu [*Pannonia Slavorum*]“, „slovanský jazyk v Uhorsku [*linguae slavonicae in Hungaria*]“ či jednoducho ako „slovanský jazyk [*slavicae linguae, linguam slovoniam*]“. Bernolák žil v čase, keď koncepty „slovenský“ a „slovanský“ boli v princípe jedným a tým istým,⁴³ čo znamenalo, že veľmi ľahko mohol pokladať svoje úsilie organizovať Slovenské učené tovaryšstvo ako výraz slovanského cítenia. Dokonca aj jeho odmietnutie češtiny – nechával „plne na vlastnú voľbu toho, kto chce písať po česky“⁴⁴ – možno interpretovať ako odmietnutie evanjelickej bibličtiny, nie ako protičeské naladenie. Jeho jazykové plánovanie vychádzalo z osvietenských pedagogických stimulov, nie zo slovenského nacionalizmu. To znamená, že Bernolák nebol presvedčený, že kodifikoval „západoslovenské nárečie“ ani „slovenčinu,“ ale „uhorskú slovančinu“.

Väčšina slovenských vedcov, historikov a lingvistov, tvrdí, že výber stredoslovenského nárečia vysvetľuje úspech Štúrovej a Hattalovej kodifikácie a neúspech Bernolákovho štandardu. Zemepisná centrálnosť „stredoslovenského nárečia“ mala urobiť Štúrov štandard reprezentatívnejším pre priemernú hovorovú slovenčinu i atraktívnejším pre širšie spektrum Slovákov. Historik J. Felak, napríklad, tvrdí, že „dve prekážky zabránili Bernolákovej slovenčine, aby sa stala základom pre slovenské národné hnutie“. Po prvé tá, že slovenskí protestantskí duchovní „ju s dešpektom považovali za nepatričný vidiecky jazyk ľudí, ktorí sa nechceli zjemniť...“⁴⁵ Historik J. Mikus argumentuje podobne: „Zatiaľ čo Bernolák založil svoj spisovný jazyk na hovorovom idióme západného Slovenska, Štúr toto opravil založením svojho jazyka na idióme stredného Slovenska. A práve cez Štúrovu prácu nadobudla slovenčina svoju definitívnu podobu, ktorá pretrváva dodnes.“⁴⁶ R. Krajčovič to vyjadril vysokým štýlom: „Úcta a obdiv patrí štúrovskej generácii, že nepokorená nástrahami

⁴³ Eubomir Ďurovič datoval termín *Slovák* do roku 1485; Theodore Locher tvrdí, že tento pojem bol pôvodne používaný ako nadávka. Bernolákov slovník z roku 1825 uvádza pri hesle *Slowák* dva významy: „ein Slave, Slavack, tóth“ a „ein Slavonier (schlavonier), Tóth, Horvath.“ Inými slovami, Bernolák zahŕňa etnonymá, ktorých moderný zmysel obsahuje významy „Slovák,“ „Slován,“ „Slavónek,“ a „Chorvát,“ ale nie jednoznačný význam „Slovák.“ Pojmy *Slovák* a *Slován*, podobne ako *Slovinec* a *Slavónek*, majú rovnakú koreň. Ich spoločný koreň je jasný v modernej slovenčine v pojmoch *slovenský*, *slovanský*, *slovinský*, and *slavonský*. Rozdiel medzi nimi zostal zastretý až do štyridsiatych rokov devätnásteho storočia. Napríklad v roku 1845 Michael Godra citoval text, ktorý tvrdil, že „Slavjaňi lebo slovaňja a Slavjanki lebo Slovanki od sirjeho mora po Kamčatki, Slavonci a Slavonki v Slavónii, Slovenci a Slovenki v susedstve Triglavu, Slováci a Slováci od Tatjer až k Dunajskej železnej bráňe svoje bidlo majú,“ a potom vyjadril svoj nesúhlas, tvrdiac, že „v susedstve Triglave žiju slovinci a slovenki, husťejše se ale Slovinci a Slovinki volaju, a od Tatrách ... žiju Slováci a slovenki.“ Jozef Ambruš, po tom, čo sa venoval podobných ťažkostiam, správne uzavrel, že vedci „nevenovali dostatočnú pozornosť koherentným pojmom *slávsky*, *slovenský*, *Slovensko*, *Slovenčina*.“ Pozri Ďurovič, „Slovak,“ 211; Locher, *Nationale Differenzierung und Integrierung*, 86; Anton Bernolák, *Slowár Slowenská= Česko= Latínsko= Německo= Uherski seu Lexicon Slavicum*, zv. 4 (Buda, 1825), 3010; Michal Godra, „Voňavje Ďord'inki“ *Orol tatranský* 1, no. 12 (1845): 95; Jozef Ambruš, „Die Slawische Idee bei Ján Hollý,“ in *Ludovít Štúr und die Slawische Wechselseitigkeit*, ed. Ludovít Holotík (Bratislava, 1969).

⁴⁴ Bernolák. *Dissertatio*, 22-23. O Slovenskom učenom tovarišstve pozri Jozef Butvin, *Slovenské národnosťjedinocovacie hnutie (1780-1848)* (Bratislava, 1965).

⁴⁵ James Ramon Felak, „*At the Price of the Republic*“: *Hlinka's Slovak People's Party, 1929-1938* (Pittsburgh, 1994), 5; posledná citácia je z Peter Brock, *The Czech Renaissance of the Nineteenth Century* (Toronto, 1970), 13.

⁴⁶ Mikus vymazal zo svojej diskusie Hattalu. Joseph Mikus, *Slovakia and the Slovaks* (Washington, D.C., 1977), 76.

nezaváhala: vyhmatala i počúvla tento pulz dejín a rozhodla sa povýšiť na spisovný jazyk – strednú slovenčinu.⁴⁷ Všetci uvedení autori vnímajú faktickú existenciu trichotomického rozdelenia ako samozrejmu. Mikus a Krajčovič okrem toho pokladajú jeho tri komponenty za implicitne homogénne, iba Felak priznáva, že „západné nárečia“ sú plurálne. Napriek tomu fakt, že Slováci v 19. storočí nepreukazovali vedomie o trichotomickom rozdelení, vrhá pochybnosť na kauzálny vzťah „výber stredoslovenského nárečia“ → „úspešná kodifikácia spisovného slovenského jazyka.“ Poukazom na konfesijné napätia Felak však naznačuje produktívnejšiu líniu analýzy.

Treba mať na pamäti, že Bernolák pôsobil ako katolícky kňaz, presne tak ako skoro všetci, ktorí písali podľa jeho ortografických konvencií. Zo 105 autorov, ktorí používali bernolákovčinu, ako vyplýva z bohatej bibliografie I. Kotvana, 95 % malo náboženské vzdelanie. Knihy vydané v bernolákovčine boli s veľkou prevahou náboženské: z 326 kníh bolo 257 (70 %) jednoznačne náboženských: kázne, katechizmy a spevníky.⁴⁸ Katolícke asociácie spojené s týmto písmom odrádzali vplyvnú evanjelickú inteligenciu.

Na rozdiel od Bernoláka bol Štúr uvedomelý patriot, ale aj člen spomínanej evanjelickej inteligencie. Bol vzdelaný v bibličtine, písal v bibličtine poéziu a v mladosti bol aktívnym členom česko-slovenských patriotických spoločností. V 40. rokoch však z dvoch dôvodov prehodnotil svoj čechoslovakizmus. Prvým bolo, že reformátori českého jazyka nepreukazovali záujem o slovakizmy v ich revidovanom literárnom jazyku. Druhým a rozhodujúcim dôvodom bola rastúca hrozba maďarizácie Slovenska. V roku 1843 vypočúvali Štúra maďarskí úradníci pre podozrenie z vlastizrady. Nenašiel sa proti nemu nijaký dôkaz, no Štúr musel opustiť svoje učiteľské miesto napriek silnej podpore študentov. Neschopnosť slovenských evanjelikov odolávať maďarizácii viedla Štúra k tomu, že hľadal spojencov vnútri Uhorska. Obával sa, že ortografické rozdiely zabránia Slovákom odolávať maďarizácii, a tak spravil zo zblíženia medzi katolíkmi a evanjelikmi svoju najväčšiu prioritu. To podľa Brocka znamenalo, že „starobylé a úzke vzťahy medzi Slovákami protestantského vyznania a Čechmi sa museli obetovať. Prerušenie tohto puta bolo určite bolestivé. Ale iná alternatíva sa zdala ešte horšou: definitívne rozplynutie slovanskej kultúry v severnom Uhorsku pod tlakom maďarizácie.“⁴⁹ Th. Locher správne zhodnotil, že Štúrove plány na jednotnú slovenskú ortografiu boli „prostriedkom ako zjednotiť a posilniť ľud a vytrhnúť zbraň (obvinenia z nelojality) z rúk jeho nepriateľov.“

Ako sa teda mohlo prekonať lingvisticko-konfesijné rozdelenie medzi Bernolákovými katolíkmi a bibličtinou píšucimi protestantmi? Evanjelici neprijímali bernolákovčinu: bola

⁴⁷ Krajčovič, *Svedectvo dejín o slovenčine*, 205

⁴⁸ Kotvan, *Bibliografia Bernolákovcov*. Tieto údaje získal autor a treba ich považovať za približné.

⁴⁹ Peter Brock, *The Slovak National Awakening: An Essay in the Intellectual History of East Central Europe* (Toronto, 1976), 45

príliš katolícka. Ale ako mohol Štúr, evanjelik, odmietnuť katolícky jazyk bez toho, aby nerozdúchal konfesijné rozpory, ktoré sa usiloval prekonať? V roku 1846, po extenzívnych konzultáciách so slovenskými katolíkmi – predovšetkým s Jánom Hollým, katolíckym kňazom a básnikom píšucim v bernolákovčine –, Štúr vystúpil so svojim novým literárnym jazykom a začal v ňom vydávať noviny. Nech sú objektívne prednosti Štúrovho štandardizovaného literárneho jazyka – alebo jeho Hattalovej revízie – v porovnaní s bibličtinou alebo bernolákovčinou akékoľvek, s istotou možno povedať, že neboli relevantné vo vzťahu k Štúrovmu úspechu: neúspešné pokusy racionalizovať alebo vylepšiť ortografiu sú spojené s históriou desiatok jazykov. Ako to výstižne pomenoval sinológ J. DeFrancis, „úspech ortografickej schémy je menej funkciou kvality ako miery podpory, ktorú dostáva.“⁵⁰ Ako teda Štúr podporoval a presadzoval svoj jazyk?

Tak ako väčšina polemík o reforme jazyka, Štúrova práca *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* chválila nový systém z toľkých pohľadov, koľko len bolo možno nájsť. Štúr ho opísal ako „najčistejšie“ nárečie slovenčiny, reč pôvodnej slovanskej vlasti, Tatier a tak ďalej.⁵¹ Čo sa však týka otázok vznesených v tejto práci, Štúrov najdôležitejší argument bol, že jeho jazyk predstavoval „stredoslovenské nárečie,“ zatiaľ čo Bernolákov jazyk bol „západoslovenský“, a tým zemepisne marginálny. Podľa môjho vedomia bol Štúr prvý, kto klasifikoval nárečia slovenčiny podľa trichotomických „západo-stredo-východných“ línií.

„Centralita“ Štúrovho „stredoslovenského nárečia“ bola zameraná primárne proti bernolákovčine. Rovnaká argumentačná línia by však mohla byť vznesená proti kalvínskej ortografickej tradícii, keďže kalvínsky jazyk by mohol byť preklasifikovaný na „východoslovenčinu.“⁵² Žiaden lingvista nenapísal gramatiku kalvínskej ortografie; táto rodiaca sa jazyková tradícia predstavovala pre Štúrov projekt menšiu hrozbu než Bernolákov kodifikácia. Napriek tomu pri svojej snahe vytlačiť kalvínsku ortografiu Štúrov plánuje vytvoriť nadkonfesijnú ortografiu v necyrilickom hornom Uhorsku – a len v necyrilickom hornom Uhorsku – profitoval z pseudo-objektívnych lingvistických dôvodov, a teda dôvodov, ktoré obchádzali konfesijné rozdiely.

⁵⁰ John DeFrancis, *The Chinese Language: Fact and Fantasy* (Honolulu, 1984), 255.

⁵¹ Tatry sa stali hlavným zemepisným symbolom Slovenska. Ladislav Sziklay dokonca hovorí o „tatrológii“ Slovákov a datuje „mystický kult Tatier“ až k Hollému. Gogolák však tvrdí, že mýtus Tatier má pôvod u spišských Nemcov a bol uvedený do slovenskej poézie v Palkovičovej tvorbe. Gogolák pripisuje Štúrovi „nové ustanovenie idey Tatier do pojmu slovenskej nezávislosti v kontraste k Maďarom a Čechom.“ Pozri Ladislav Sziklay, *Hviezdoslav* (Budapešť, 1941), 24; Gogolák, *Beiträge zur Geschichte des Slowakischen Volkes*, 2:46.

⁵² Hodža reprodukoval príklad kalvínskej „maďaro-poľsko-slovenčiny“ vo svojom *Epigenes Slovenicus*. Konvencie tohto jazyka boli používané najmä v kalvínskych liturgických dielach vydaných v Debrecíne. Jeho ortografia sa vyznačuje značným maďarským vplyvom, je to najmä použitie {cs} na mieste /t/ {č}, {s} pre /l/ {š} a {sz} pre /s/ {s}. M. M. Hodža, *Epigenes Slovenicus* (Levoča, 1847), 63. Text písaný podobnou ortografiou možno nájsť ako ukážku, charakterizovanú ako „východoslovenčina“ v Krajčovič a Žigo, *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*, 102-3.

Okrem trichotomického členenia Štúrove národné argumenty o „potrebe písania v slovenskom nárečí“ nevzbudili príliš veľký záujem u nasledujúcich generácií. Napriek všeobecnému názoru Štúrov národný koncept nemá skoro nič spoločné s národnými ideami Slovákov, ktorí prišli po ňom. Štúr rozdelil svoje „národné“ lojality medzi uhorskú právno-politickú polovicu a slovenskú kultúrno-jazykovú polovicu, snažiac sa získať pre Slovákov kultúrne práva v rámci uhorského právneho kontextu. Zatiaľ čo mnohí súčasní Slováci odmietajú maďarské dedičstvo ako tisícročnú nočnú moru, v ktorej boli Slováci „národne a spoločensky potlačovanou etnickou komunitou a predmetom systematickej a násilnej asimilácie“⁵³ a útlaku, Štúr sa usiloval o rovné občianstvo v rámci Uhorska: „My Slovania tvoríme osobitný národ [Völkerschaften] v Uhorsku, sme oddaní našej krajine a slúžili sme našej otčine od počiatku až podnes... Vždy sme plnili svoje povinnosti voči otčine ako Slovania, a práve preto musíme mať plné a rovné práva s ostatnými, pretože povinnosť bez práv je poddanstvo.“⁵⁴ Ešte prekvapujúcejšie je, že Štúr nenárokoval pre Slovákov štatút národa v rámci onej obmedzenej kultúrno-jazykovej sféry. Štúrove myšlienky o mieste Slovenska v rámci slovanského sveta sa časom menili,⁵⁵ ale v práci *Nárečja slovenskuo* rozlišoval len „kmeňovú“ a „nárečovú“ jedinečnosť: „Mi slováci sme kmen a jako kmen máme vlastnuo nárečja, ktoruo je od českého odchodnuo a rozďjelno.“⁵⁶

Táto citácia si vyžaduje rozvedenie. Štúr vo svojej práci podľa slov E. Horáka „vedecky dokázal samostatnosť slovenčiny ako slovanského jazyka a zdôvodnil potrebu kodifikovať slovenský spisovný jazyk ako atribút rodiaceho sa slovanského národa.“⁵⁷ *Dejiny Slovenska* S. Cambela uvádzajú citáciu zo Štúra, že „Slováci sú osobitný národ a ako národ majú svoj vlastný jazyk (v dobovej terminológii „kmen“ a „nárečie“).“⁵⁸ Historik P. Brock preložil Štúrov výrok ako „we Slovaks are a tribe and as a tribe we have our own *language*“ (my Slováci sme kmeň a ako kmeň máme vlastný *jazyk*), čo je pozoruhodný omyl, pretože Brock sám poznamenáva, že slovo *dialect* (nárečie) je „presnejším“ prekladom Štúrovho pôvodného slova *nárečja*.⁵⁹ Ja tvrdím, že Štúr myslel na to, čo povedal: neveril v slovenský „jazyk“, ale v slovenské nárečie jazyka *slovanského*.

⁵³ Vladimír Matula, „The Conception and the Development of Slovak National Culture in the Period of National Revival,” *Studia historica slovacica* 17 (1990): 153.

⁵⁴ Ludovít Štúr, *Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn über die gesetzwidrigen Uebergriffe der Magyaren* (Lipisko, 1843), 35.

⁵⁵ Štúrove slovanské a slovenské lojalities je ťažko od seba oddeliť, Niekedy prevažuje Štúrovo slovenské povedomie: „Mi sme Slováci a jako Slováci stojíme pred svetom i pred Slovanstvom.“ Inde Štúr tvrdí, že slovenské povedomie „musí slúžiť životu Slovanstvem.“ Aj tvrdil: „Ak by slovenský jazyk neexistoval, moja kapacita pre slovanstvo by rovnako nebola a to by bolo zúfalé. Jedno podporuje druhé.“ Ludovít Štúr. *Nárečja slovenskuo alebo potreba pisaňje v tomto nárečje*. (Bratislava, 1846) 13, 79; Samuel Cambel, ed. *Dejiny Slovenska*, zv. 2 (Bratislava, 1987), 719.

⁵⁶ Štúr, *Nárečja slovenskuo*, 51.

⁵⁷ Emil Horák, „Štúrov spis *Nárečja slovenskuo alebo potreba pisaňja v tomto nárečí* v aktuálnom slovanskom kontexte” *Slavica Slovaca* 38, no. 2 (2003): 97.

⁵⁸ Cambel, ed., *Dejiny Slovenska*, 721.

⁵⁹ Zdôraznenie moje. Brock, *The Slovak National Awakening*, 48, 80.

Tento nezvyčajný koncept má korene v teórii J. Kollára o slovanskej reciprocite: Štúr a Kollár napriek ich príkrej polemike o štatúte slovenčiny mali viac spoločného, než je všeobecne známe. Kollár pokladal Slovanov za jeden národ hovoriaci jedným jazykom, v ktorom Rusi, Poliaci atď. tvorili samostatné „kmene“ a hovorili samostatnými „nárečiami“,⁶⁰ Slovákov klasifikujúc ako súčasť českého „kmeňa.“ Štúr sa rozchádzal s Kollárom iba v pripisovaní Slovákom jedinečného kmeňového/jazykového štatútu. Štúr však súhlasil s názorom Kollára o jednom slovanskom národe a jazyku, tvoreného viacerými kmeňmi a nárečiami: v Štúrovom znení, „národ je jeden ale jeden v rozmanitost'ach.“⁶¹

Štúr teda pokladal Slovákov za uhorských občanov, ktorí hovorili slovenským nárečím slovanského jazyka. V rámci prudkej polemiky proti Kollárovmu spisu *Hlasové*, Štúrov spolupracovník J. M. Hurban vyjadril podobný dualizmus: „Sme kmen v slovanstve, sme aj kmen štátu uhorského.“⁶² Zdôrazňovaním slovenskej autochónie v kráľovstve Štúr a Hurban dúfali, že presvedčia uhorských patriotov o slovenskej lojalite, a tak spravia politiku maďarizácie nepotrebnou.

Podobné myšlienky nemajú medzi súčasnými Slovákami nijakých nasledovníkov azda aj preto, že sa ukázali ako úplne neúčinné. Aj keď Slováci prešli na Hattalov spisovný jazyk, uhorská vláda pokračovala v pokusoch Slovákov jazykovo asimilovať, rovnako ako to robila v prípadoch všetkých ostatných národností Uhorska.⁶³ Moderný slovenský nacionalizmus obhajuje nezávislý slovenský štát a proklamuje existenciu samostatného slovenského jazyka.

Keď si Slováci uvedomili, že Maďari nikdy neakceptujú slovanskú kultúru v Uhorsku, mnohí sa vrátili k československým jazykovým praktikám. V roku 1876/77, hneď po tom, čo prišiel k moci K. Tisza, Hurban sa verejne vrátil k československej jazykovej koncepcii: „Národ je jeden od Tatier až po Saské Labe. Filologické hádky oblevujú.“⁶⁴ Štúr zomrel o dvadsať rokov skôr a možno len špekulovať o jeho prípadnej reakcii na Tiszovu vládu, ale je pozoruhodné, že len šesť rokov po tom, čo obhajoval „nevyhnutnosť“ písania po slovensky, sám publikoval knihu v češtine.⁶⁵ Slovenský čechoslovakizmus si na prelome storočí našiel organizačnú

⁶⁰ Ján Kollár (Johann Kollár), *Ueber die Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation* (Lipsko, 1844 [1837]).

⁶¹ Štúr, *Nárečja slovenskuo*, 13.

⁶² Jozef Miroslav Hurban, *Českje hlasi proti Slovenčiňe* (Skalice, 1846), 26.

⁶³ Pozri Peter Sugar, „The More it Changes, the More Hungarian Nationalism Remains the Same,” *Austrian History Yearbook* 31 (2000): 127-56.

⁶⁴ Citované z Pražák, „Slovenská otázka v době J. M. Hurbana,” 530/202. Hurbanove motívy sú medzi slovenskými historikmi predmetom živej diskusie. Pražák ich interpretoval ako čechoslovakizmus, Francisci ako demonštráciu proti Kálmánovi Tiszovi, Skultéty ako dôsledok hnevu a Zechenter ako manéver ako získať podporu Čechov v boji proti maďarizácii. Väčšina týchto vysvetlení je navzájom kompatibilná. O slovenskom postoji k Hurbanovej premene pozri Samuel Osudský, *Filosofia Štúrovov, zv. 2, Hurbanova Filozofia* (Myjava, 1928), 320.

⁶⁵ Štúr nebol schopný nájsť slovenského vydavateľa a maj dojem, že jeho dielo zasiahne širšie publikum v zavedenejšom jazyku. Stojí sa povšimnutie, že dokonca aj keď diskutoval slovenské ľudové piesne, Štúr nepoužil svoju verziu ortografie a jeho citáty boli podľa Hattalovej štandardizácie. Zatiaľ čo Hattala založil svoje dielo na Štúrovej kodifikácii, bolo by chybou položiť rovnítko medzi Štúrovu a Hattalovu slovenčinu. Zlatko

štruktúru v tzv. hlasistickom hnutí. Mnohí hlasisti hrali významné úlohy v prvej Československej republike⁶⁶ napriek tomu, že písali Hattalovou slovenčinou.

Štúr do istého času zožinal rovnako malý úspech ako kodifikátor jazyka i ako uhorsko-slovenský nacionalista. Jeho jazyk používal vysoko fonetickú ortografiu a niekoľko nových dvojhlasok a väčšina slovenských literátov dávala prednosť Bernolákovej etymologickejšej ortografii.⁶⁷ V roku 1851 Štúr zistil, že jeho jazyková konvencia získava len obmedzenú podporu a zorganizoval stretnutie v nádeji nájsť ortografický konsenzus. Na stretnutí sa zúčastnili niekoľkí slovenskí literáti vrátane Radlinského, konvertitu z bibličtiny do bernolákovčiny, Jána Palárika, katolíckeho kňaza a zástancu bernolákovčiny, a evanjelických patriotov, ktorí organizovali slovenských dobrovoľníkov, Hurbana a Hodžu, oboch píšucich štúrovčinou. Hattala prijal Štúrovu „stredoslovenskú“ gramatiku a výslovnosť, ale navrhol etymologickú ortografiu podobnú bernolákovčine. Keď Štúr akceptoval tento kompromis, katolícki duchovní súhlasili s tým, že sa vzdajú bernolákovčiny.⁶⁸ Hattalova *Krátka mluvnica slovenská* z roku 1851 označuje koniec bernolákovčiny i štúrovčiny ako jedinečných spisovných tradícií, aj keď sa Hattalovi podarilo privlastniť si dedičstvo oboch.

Toto robí z trichotomického rozdelenia najtrvácnejšie dedičstvo Štúrovho lingvistického myslenia. A to napriek tomu, že niektorí autori dnes, ako sme už spomínali, oslavujú prielom v lingvistických názoroch Štúra, ktoré nikdy neurobil. Stredoslovenské nárečie obhájilo to, čo Ammon nazýva „autority zákazu“⁶⁹, dôležitú súčasť pri vytváraní literárneho štandardu. Slovenskí literáti získali možnosť stigmatizovať iných literátov za neštandardné písanie bez toho, aby prebúdžali konfesijné rozdelenia. S. Czambel mohol v r. 1887 napadnúť prózu V. Paulinyho-Tótha za to, že bola písaná v „trnavčine“ alebo v „západoslovenskom nárečí“.⁷⁰ Vytvorenie slovenského spisovného jazyka nakoniec vnieslo zmysel do slovenskej „jazykovosti“ so všetkými politickými dôsledkami, obsiahnutými v ustanovení národného jazyka. Presvedčenie o slovenskom jazyku sa stalo obojím: dôvodom aj obhajobou pre slovenský nacionalizmus.

Klátik, *Štúrovci a Juhoslovania* (Bratislava, 1965), 34; Ľudevít Štúr, *O národných písních a pověstech plemen slovanských* (Praha, 1852), 24.

⁶⁶ V angličtine pozri Paul Vyšný, *Neo-Slavism and the Czechs, 1898-1914* (Cambridge, 1977); Suzanna Mikula, „Milan Hodža and the Slovak National Movement, 1898-1918,” Ph.D. dizertácia., Syracuse University, 1974.

⁶⁷ Najväčším problémom bolo Štúrovo použitie {j} pre dvojhlasý. Bibličtina, bernolákovčina, moderná čeština a moderná slovenčina majú spoločné pravidlo, ktoré dovoľuje písanie palatizovaných spoluhlások {d'} {ň} {t'} ako nepalatizované {d} {n} {t} v prípade, že za nimi nasleduje písmeno {i}; {i} samozrejme palatizuje predchádzajúcu spoluhlásku. Štúrovo uprednostnenie {j} tým pádom viedlo k zmätku ohľadom palatizácie spoluhlások. Štúr sám písal moderné slovenské *nie* aj ako *nje* aj ako *ňje*, aj keď bol konzistentný v prípade {d'} ako v *djela*.

⁶⁸ Po roku 1851 sa v bernolákovčine neobjavili žiadne pôvodné tituly, ale opakované vydania katechizmu v bernolákovčine pokračovali až do roku 1867. Dopyt veriacich, zjavne, nie vždy sledoval rozhodnutia katolíckych vodcov. Pozri Kotvan, *Bibliografía Bernolákovcov*.

⁶⁹ Ammon v zátvorke definuje také authority ako „učiteľov, administratívnych vedúcich.” Avšak tento pojem sa rovnako vzťahuje na novinárov, literátov a podobné kultúrne osobnosti. Ammon, „Language--Variety/Standard Variety--Dialect,” 328-29.

⁷⁰ Samo Czambel, *Príspevky k dejinám jazyka slovenského* (Budapešť, 1887), 69.

Trichotomické rozdelenie začalo zakrátko žiť svojím vlastným životom. Prežilo uhorsko-slovanský kontext, pre ktorý ho Štúr vyvinul, aby legitimizoval ciele slovenského národného hnutia v nepredvídateľných politických kontextoch. Pomohlo ustanoviť lojalitu k slovenskému spisovnému jazyku, a tak bolo dôležitým prínosom k slovenskému národnému hnutiu. Jeho asociácia so Štúrom, ktorého mimolingvistická politická aktivita počas revolúcie v roku 1848 upevnila jeho reputáciu ako slovenského národného hrdinu, len zvýšila jeho legitimitu.

Štúr bol prvým slovenským gramatikom, ktorý rozdelil slovenskú časť slovanského nárečového kontinua na západnú, strednú a východnú skupinu. Navrhol trichotomické delenie, aby obhájal spisovný jazyk chápaný ako „písané nárečie“ slovanského jazyka, ktoré mali používať Slovania v Uhorsku. Následný úspech tohto spisovného jazyka ako slovenského „národného jazyka“ používaného členmi „slovenského národa“ retroaktívne legitimizovalo trichotomické rozdelenie. Jednotlivé súčasti Štúrovej klasifikačnej schémy zmenili svoj stav: z podnárečí slovanského jazyka sa stali teraz nárečiami slovenského jazyka v slovanskej jazykovej rodine. Tento klasifikačný systém má podporu takého silného politického konsenzu, že slovenskí lingvisti ho pokladajú za objektívny „fakt“.

Záver: Politika a klasifikácia nárečí

Mnohí vedci zistili, že nacionalizmus a lingvistické otázky majú k sebe v slovenskej histórii nezvyčajne blízko, avšak majú tendenciu pripisovať tomuto faktu jednosmernú kauzalitu. Napríklad T. Pichler tvrdí, že slovenský nacionalizmus „bol determinovaný jazykom a kultúrou“. Vskutku, Pichler identifikuje výnimočne kategorický slovenský excepcionalizmus: „Všetky nacionalizmy v Habsburskej monarchii mali veľmi silný lingvistický komponent, ale slovenský nacionalizmus bol úplne založený na jazyku.“⁷¹ Podobne H. Seton-Watson napísal, že „vytvorenie slovenského národa v 19. storočí je vo svojej podstate vznikom jazykovej skupiny s národným povedomím“. Opisuje Slovensko ako akýsi ideálny typ: „Niet jasnejšieho príkladu úlohy jazyka pri formovaní národa, ako je slovenský.“⁷² No zatiaľ čo historici tvrdili, že slovenský jazyk vytvoril slovenský národ, lingvisti túto kauzalitu obrátili. Vo svojej eseji o slovenskom jazyku, bol Ľ. Ďurovič kategorický: „Formovanie spisovného jazyka bol najevidentnejší *symptóm* formovania ich národa ako samostatnej národnej jednotky.“⁷³

⁷¹ Tibor Pichler, “1848 und das slowakische politische Denken,” in *1848 Revolution in Europa*, ed. Heiner Timmermann (Berlín, 1999), 167; idem, “The Idea of Slovak Language-Based Nationalism,” in *Language, Values and the Slovak Nation*, ed. Tibor Pichler a Jana Gašpariková (Washington, D.C., 1994), 37.

⁷² Hugh Seton-Watson, *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism* (Londýn, 1977), 169.

⁷³ Bělič, *Nástin české dialektologie*, 16; Ďurovič, “Slovak,” 211; zdôraznenie moje.

Odlíšnosť lingvistického a historického pohľadu vysvetľuje tieto diametrálne odlišné závery. Historici ako Pichler alebo Seton-Watson chápu, že rozvoj národného hnutia závisí od skutkov a rozhodnutí jednotlivých patriotov, ale existenciu slovenského jazyka a jeho troch nárečí berú ako „fakt“. Na druhej strane sociolingvisti chápu, že štandardizácia národného jazyka je závislá od idiosynkrécií jednotlivých gramatikov a že delenia nárečového kontinua sú arbitrárne konvencie, ale berú historický „fakt“ národného hnutia Slovákov za daný. V skutočnosti plánovanie jazyka a nacionalizmus sa navzájom ovplyvňujú a kauzálny vzťah vedie oboma smermi. Lingvistické a politické koncepty interagujú rôznymi spôsobmi, nielen cez opakovane potvrdené a často študované spojivo medzi jazykom a národom. Ak majú porozumieť komplexným kauzálnym vzťahom medzi nacionálnym plánovaním jazyka a národnou politikou, jazykovedci a historici musia navzájom čítať svoje práce a brať do úvahy argumenty tých druhých.

Väčšina jazykovedcov pripúšťa, že sociálne a historické faktory vplývajú na vnímanie jazyka predovšetkým vo vzťahu k dichotómii medzi jazykom a nárečím. V praxi však nepreukazujú dostatok záujmu o skúmanie nelingvistických dát. Porozumenie klasifikácii nárečí prinajmenšom volá po radikálnejšej analýze mimolingvistických príčin, než je čierna skrinka s nálepkou „sociálne a historické faktory“. Takýto prístup ponúka významné potenciálne zisky. Je, napríklad, význam „južného“ nárečia v americkej perceptuálnej dialektológii odvodený od spomienok na americkú konfederáciu? Je „západoukrajčina“ odvodená od habsburskej Haliče? Historická perceptuálna dialektológia môže poskytnúť dôkaz oboma spôsobmi a pomôcť vedcom datovať vznik nárečia ako intelektuálny artefakt. Podobné otázky sa môžu ukázať dôležité pre kontext bývalej Juhoslávie, turkickej Strednej Ázie a pod.

Trichotomické rozdelenie sa sprvu objavilo v slovenskom myslení nie ako nestranný alebo „vedecký“ koncept, lež ako súčasť polemiky o reformu spisovného jazyka. Táto skutočnosť má dôsledky pre štúdium slovenských nárečí, keďže vopred pripravené myšlienky o dialektickom kontinuu predstavujú nebezpečenstvo „samonaplňujúceho“ sa výskumu. Slovenskí jazykovedci sa neznepokojujú, že by populárne poznanie mohlo štruktúrovať interpretáciu lingvistických dát. Napríklad A. Habovštiak predstavil izoglosy slovenčiny na súbore máp, ktoré nesú mená trichotomického rozdelenia.⁷⁴ Tým, že sa narodil a dostal vzdelanie na Slovensku 20. storočia, bol vystavený vzdelaniu o trichotomickom rozdelení od útleho detstva. Ak by sa bol učil o nejakej inej klasifikácii, štruktúroval by svoje mapy ináč? O čom by vypovedali jeho údaje, ak by sa neprezentovali v zmysle trichotomického rozdelenia? Nemôžem si pomôcť, nekritické prijímanie trichotomického modelu by sa malo prehodnotiť, aj keď v konečnom dôsledku slovenskí dialektológovia pravdepodobne urobia záver, že trichotomické rozdelenie má oprávnenie ako užitočné zjednodušenie.

⁷⁴ Habovštiak, *Atlas slovenského jazyka*.

Dôležitý krok pre porozumenie histórie lingvistickej klasifikácie, či už jazykov, nárečí, alebo inej úrovne klasifikácie, je rozpoznanie, že lingvistická klasifikácia je súčasťou intelektuálnej histórie. Príbeh ponúknutý v tomto článku nemá veľa spoločného s realitou hovoreného jazyka, ktorý jazykovedci, dokonca ja sociolingvisti, zvyčajne definujú ako primárny objekt štúdia. Historická perceptuálna dialektológia nie je súčasťou jazykovedy, ale pododborom histórie vedy: utvára históriu lingvistického myslenia. História vedy ukázala, že analytické koncepty uplatňované vo fyzike, biológii a chémii majú sociálne a politické dejiny, a to isté platí aj pre lingvistiku.

Alexander Maxwell študoval na univerzite vo Wisconsine, na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti a na University of California. Venuje sa dejinám strednej a juhovýchodnej Európy a problematike nacionalizmu, dejinám každodennosti v Európe. Prednáša na Victoria University vo Wellingtone a je riaditeľom [Antipodean East European Study Group](http://www.victoria.ac.nz/history/staff/alexander.aspx). Podrobnejšie pozri: <http://www.victoria.ac.nz/history/staff/alexander.aspx>